

РЕЦЕНЗІЯ

рецензента – кандидата юридичних наук, доцента, завідувача кафедри цивільного права та процесу Кирдана Богдана Васильовича на дисертацію Кочкадамяна Араїка Генриковича «Визнання спадщини відумерлою в порядку цивільного судочинства», подану на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 08 Право, за спеціальністю 081 Право

Ступінь актуальності обраної теми. Обрана тема дисертаційного дослідження – «Визнання спадщини відумерлою в порядку цивільного судочинства» – є безумовно актуальною як з точки зору теорії цивільного процесуального права, так і в контексті правозастосовної практики. З огляду на воєнний стан, масову міграцію населення, недоступність реєстраційних систем – проблема ефективного врегулювання спадкових правовідносин, особливо у випадках відсутності спадкоємців, набуває особливого значення.

Судове визнання спадщини відумерлою виступає важливим правовим інструментом у забезпеченні правонаступництва, запобіганні безхазяйності майна, захисті як публічних, так і приватних інтересів. Зростання кількості справ цієї категорії, що підтверджується статистичними даними судової практики за 2023–2024 роки, свідчить про нагальну потребу удосконалення процесуальних механізмів їх розгляду.

Особливої актуальності тема набуває у зв'язку з необхідністю гарантування доступу до правосуддя в умовах порушення логістики державного управління та нотаріальної діяльності на тимчасово окупованих територіях. Проблема правового оформлення майна, що залишилося після осіб, які загинули, зникли безвісти або виїхали з України, вимагає не лише практичних рішень, а й глибокого наукового осмислення.

Таким чином, дослідження процесуальних аспектів визнання спадщини відумерлою у цивільному судочинстві є надзвичайно важливим як з погляду забезпечення правової визначеності, так і в контексті ефективного функціонування інституту спадкування в умовах сучасних викликів. Обрана

тематика дозволяє не лише виявити прогалини чинного законодавства, а й запропонувати системні шляхи його вдосконалення.

Відповідність дисертаційної роботи сучасним вимогам науки і практики. Дисертацію виконано відповідно до основних положень Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019), Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки (Указ Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021), Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 286-р), Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 31 грудня року, наступного після припинення або скасування воєнного стану в Україні (Постанова Кабінету Міністрів України від 30 квітня 2024 р. № 476), Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ Міністерства внутрішніх справ України від 11 червня 2020 р. № 454), Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2021–2025 роки (Постанова загальних зборів НАПрН України від 26 березня 2021 р. № 12-21) та інших стратегічних програмних документів, а також основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2021–2024 роки (рішення Вченої ради НАВС від 21 грудня 2020 р. (протокол № 23), річних планів науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2021–2025 рр.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані дисертантом здебільшого є аргументованими й переконливими, містять самостійний критичний аналіз. Отримані теоретичні та практичні висновки стали результатом наукового пошуку, відповідно до поставленої мети і завдань дослідження. Під час їх доведення та обґрунтування автор використав широке коло вітчизняних наукових

публікацій, міжнародно-правові та національні нормативно-правові акти, судову практику.

Використання А. Г. Кочкадамяном значного методологічного інструментарію, загальнонаукових та спеціальних методів спеціально-наукових та відповідних підходів наукового пізнання явищ і процесів дозволило багатоаспектно проаналізувати заявлену проблематику. Застосовано, зокрема, діалектичний, системно-структурний, порівняльно-правовий, історико-правовий, аналізу та синтезу, формально-юридичний, логіко-нормативний та метод правового моделювання. У роботі було використано й низку інших загальних і спеціальних методів наукового пізнання, застосування яких дозволило комплексно підійти до вирішення поставлених вище завдань дисертації.

Зміст дисертації відповідає обраній темі, характеризується логічністю та комплексністю. Матеріал дисертації викладено послідовно і доступно, робота оформлена відповідно до встановлених вимог.

Достовірність і наукова новизна отриманих результатів, повнота викладу основних результатів дисертації в наукових публікаціях. Достовірність отриманих результатів забезпечила ґрунтовна теоретична, нормативна та емпірична база дисертації. Джерельну базу дослідження можна вважати цілком репрезентабельною, оскільки дисертант під час проведення дослідження використав значну кількість наукових та інших джерел (їх список охоплює 242 найменування).

Також достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, полягає в тому, що дисертаційна робота є однією з перших спроб комплексно, за допомогою використання сучасних методів наукового пізнання та на основі аналізу наукових поглядів учених і норм чинного законодавства встановити сутність окремого провадження у справах про визнання спадщини відумерлою та процесуальні особливості розгляду таких справ, а також, спираючись на аналіз вітчизняного законодавства та зарубіжного досвіду, розробити шляхи вдосконалення чинного законодавства у цій сфері.

У роботі обґрунтовано низку концептуальних положень, узагальнень і висновків, які відповідають критеріям наукової новизни, основними з яких є такі:

вперше:

– обґрунтовано доцільність створення єдиного реєстру спадкового майна, щодо якого: відсутні спадкоємці як за заповітом, так і за законом; спадкоємці усунуті від права на спадкування; спадкоємці не прийняли спадщину або відмовилися від її прийняття, – як централізованої бази даних, доступної для загального користування;

– аргументовано, що відумерлість спадщини базується на юридичному обов'язку, а не на суб'єктивному праві прийняття спадщини територіальною громадою, що має на меті забезпечення здійснення та захисту суспільних інтересів;

– диференційовано заявників у справах про визнання спадщини відумерлою за критерієм «характер охоронюваного законом інтересу», за захистом якого вони звертаються до суду, на: 1) заявників, які звертаються до суду за захистом суспільного інтересу – органи місцевого самоврядування за місцезнаходженням нерухомого майна або органи місцевого самоврядування за місцезнаходженням основної частини рухомого майна у разі відсутності нерухомого майна; 2) заявників, які звертаються до суду за захистом приватного інтересу, до яких належать: кредитор спадкодавця; власники суміжних земельних ділянок спадкодавця у разі, якщо до складу спадщини входять земельні ділянки сільськогосподарського призначення; користувачі суміжних земельних ділянок спадкодавця у разі, якщо до складу спадщини входять земельні ділянки сільськогосподарського призначення. Особливість цивільного процесуального статусу заявників, які звертаються до суду за захистом суспільного інтересу, визначається обов'язком подати до суду заяву про визнання спадщини відумерлою, а заявників, які звертають до суду за захистом приватного інтересу – правом подати до суду заяву про визнання спадщини відумерлою;

удосконалено:

– наукове судження про те, що відумерлість спадщини – це підстава набуття права власності на рухоме та нерухоме майно у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття, що здійснюється на підставі рішення суду і виключним суб'єктом якого є територіальна громада;

– положення про те, що правило виключної територіальної підсудності, відповідно до якого здійснюється подання заяв у справах про визнання спадщини відумерлою, сприяє уніфікації судової практики розгляду цієї категорії цивільних справ, адже їх розгляд здійснюється у суді, який має найтісніший територіальний зв'язок із спадковим майном;

– перелік обставин, які формують предмет доказування у справах про визнання спадщини відумерлою, як-от: наявність спадкового майна, відсутність спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмова від її прийняття;

– науковий погляд на те, що у справах про визнання спадщини відумерлою суд може застосувати правову презумпцію відсутності спадкоємців за умови встановлення вихідного юридичного факту – неприйняття спадкоємцями спадщини після спливу одного року з часу відкриття спадщини, а також відсутності інших доказів, що свідчать про наявність спадкоємців;

– аргументація того, що у справах про визнання спадщини відумерлою найбільшої реалізації знаходить принцип судового керівництва, що виявляється у процесуальній активності суду за власною ініціативою: витребувати докази у разі якщо судом буде встановлено, що надані докази не є достатніми; призначати експертизу, зокрема з метою експертної оцінки нерухомості, експертної оцінки рухомого майна, що входить до складу спадщини, тощо; здійснювати запити до відповідних органів та осіб, у тому числі органів державної влади, органів місцевого самоврядування, органів державної реєстрації актів цивільного стану, нотаріуса за місцем відкриття спадщини, нотаріуса за останнім місцем проживання спадкодавця тощо,

з метою отримання інформації про спадкоємців за законом і заповітом, а також задля з'ясування інших обставин справи про визнання спадщини відумерлою;

дістало подальший розвиток:

– твердження про те, що інститут цивільного судочинства у справах про визнання спадщини відумерлою носить комплексний характер в силу його правового регулювання нормами як матеріального, так і процесуального права;

– доктринальне судження про те, що охоронюваний законом інтерес слід розглядати як прагнення суб'єкта до користування конкретним матеріальним та (або) нематеріальним благом, що опосередковується змістом суб'єктивного права. Як об'єкт захисту в порядку окремого провадження, зокрема у цивільних справах про визнання спадщини відумерлою, охоронюваний законом інтерес виступає у випадку створення перешкод для реалізації відповідного прагнення у майбутньому.

На підставі окреслених вище висновків було внесено конкретні пропозиції щодо удосконалення цивільного та цивільного процесуального законодавства України, а саме запропоновано доповнити правові норми, закріплені у ст. 1277 ЦК України, ст. ст. 335, 337 ЦПК України, а також у ст. 27 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Практична значущість результатів дослідження полягає у використанні та можливості використання розроблених пропозицій та висновків: *законотворчій діяльності* – у процесі підготовки і вдосконалення цивільного та цивільного процесуального законодавства України, яким регламентуються підстави та процесуальний порядок визнання спадщини відумерлою; *правозастосовній діяльності* – під час розгляду і вирішення цивільних справ про визнання спадщини відумерлою; *освітньому процесі та науково-дослідній роботі* – при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне право», «Цивільний процес», «Спадкове право», «Приватне право: практика тлумачення і застосування», під час підготовки монографій, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, узагальнення аналітичних

матеріалів, обґрунтування пропозицій до чинних проєктів нормативно-правових актів; *науковій діяльності* – при проведенні фундаментального дослідження за темою «Концептуальні засади розвитку галузевого законодавства як складова юридичного прогнозування».

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в опублікованих наукових працях.

Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації, відображено у 9 наукових публікаціях, серед яких три статті, опубліковані у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна стаття – у закордонному юридичному виданні, п'ять тез наукових доповідей, оприлюднених на міжнародних науково-практичних конференціях і круглому столі.

Аналіз опублікованих дисертантом статей і тез доповідей на наукових заходах дозволяє дійти висновку про належну повноту викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, наведених у дисертаційному дослідженні в наукових працях.

Оцінка змісту дисертації. Структурно дисертаційне дослідження складається з анотацій, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що охоплюють дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та двох додатків.

У вступі розкрито стан розробленості досліджуваної наукової проблеми, обґрунтовано вибір та актуальність обраної теми, визначено об'єкт і предмет, завдання, методологічну основу дослідження, розкрито наукову новизну отриманих результатів, їх практичне значення, наведено дані про впровадження та апробацію результатів дослідження.

У розділі 1 «Загальнотеоретичні та методологічні засади дослідження цивільного судочинства у справах про визнання спадщини відумерлою» автор дослідив наукові підходи до тлумачення сутності окремого провадження у справах цієї категорії. Увага зосереджена на вивченні стану наукової розробки проблеми, що дозволило окреслити основні напрями дослідження. Особливе місце відведено еволюції правового регулювання

судового порядку визнання спадщини відумерлою, простежено трансформацію законодавчих норм у цій сфері. Завершує розділ загальнотеоретичне розкриття поняття та правової природи окремого провадження у таких справах, що є необхідною передумовою для подальшого аналізу процесуальних аспектів.

У розділі 2 «Окремі процесуальні аспекти, пов'язані з поданням до суду заяви про визнання спадщини відумерлою» дисертант детально дослідив питання суб'єктного складу та процесуальних підстав звернення до суду. Розкрито питання, хто має право на подання заяви, а також особливості правового статусу учасників справ про визнання спадщини відумерлою. Значну увагу приділено доказуванню у таких справах, визначено типові докази та проаналізовано судову практику щодо їх оцінки. Автор на основі чинного законодавства і практичних прикладів виявив наявні суперечності та запропонував напрями їх нормативного та практичного усунення.

Розділ 3 «Процесуальні особливості розгляду справ про визнання спадщини відумерлою» присвячений аналізу судового розгляду таких справ в порядку окремого провадження. Дисертант всебічно дослідив три основні стадії цивільного процесу: відкриття провадження, підготовче провадження та безпосередній розгляд справи. Здійснено систематизацію процесуальних дій, які супроводжують кожну із стадій, виокремлено найпоширеніші практичні проблеми, зокрема, що виникають у зв'язку з поданням неповних або недостовірних відомостей. Автор запропонував конкретні рекомендації щодо удосконалення процесуального регулювання з метою підвищення ефективності судового механізму у вирішенні цієї категорії справ.

Відсутність порушень академічної доброчесності. Під час вивчення дисертаційного дослідження та наукових публікацій фактів порушень академічної доброчесності не виявлено. Дисертаційна робота Кочкадамяна Араїка Генриковича є оригінальною, самостійно виконаною науковою працею.

Дискусійні положення дисертації та зауваження щодо її змісту. Позитивно оцінюючи актуальність проведеного дисертантом дослідження,

наукову новизну, обґрунтованість і достовірність, достатньо високий теоретичний рівень і практичну значущість його результатів, слід висловити наступні зауваження, які мають виключно дискусійний характер.

1. В пункті наукової новизни «вперше» автором аргументовано, що відумерлість спадщини базується на обов'язку, а не праві прийняття спадщини територіальною громадою, що має на меті забезпечення здійснення та захисту суспільних інтересів. Проте, ст. 1277 ЦК України чітко вказує, що у випадку, коли немає спадкоємців або вони не прийняли спадщину, відумерла спадщина переходить у власність територіальної громади. Це – імперативна норма, яка не залишає дискреції (вибору). Тобто, і в теорії, і в практиці вже давно зрозуміло, що громада не має «права прийняти» чи «не прийняти» – вона зобов'язана діяти, коли має місце відумерлість спадщини.

2. Одним із інноваційних аспектів дисертаційного дослідження є обґрунтування доцільності створення єдиного реєстру спадкового майна, щодо якого: а) відсутні спадкоємці як за заповітом, так і за законом; б) спадкоємці усунуті від права на спадкування; в) спадкоємці не прийняли спадщину або відмовилися від її прийняття.

Запропонована модель реєстру позиціонується як централізована база даних, яка має бути доступною для загального користування та сприяти ефективному врегулюванню спадкових правовідносин у випадках так званої відумерлості спадщини.

У цьому контексті слід звернути увагу на положення, сформульовані у абз. 2 на стор. 137 дисертаційного дослідження, де обґрунтовується запровадження «єдиного державного реєстру спадкоємців, які відмовилися від спадщини». Незважаючи на назву, очевидним є те, що сфера практичного застосування такого реєстру буде стосуватися не лише суб'єктного складу спадкування, а й об'єктів спадкової маси, що логічно розширює його функціональне призначення до рівня реєстру спадкового майна з особливим правовим статусом.

Запропонована ідея відповідає актуальним викликам правозастосовної практики та концепції цифрової трансформації державного управління

(електронного врядування). Водночас її практична реалізація потребує детального правового моделювання, зокрема щодо:

- структури реєстру (базові елементи обліку: майно, інформація про спадкоємців, стадії спадкування);
- суб'єктів адміністрування (наприклад, Міністерство юстиції України як орган, що здійснює координацію у сфері державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень та діяльності нотаріату);
- джерел наповнення реєстру (нотаріуси, суди, органи місцевого самоврядування);
- режиму доступу до інформації (загальний, спеціальний, обмежений);
- механізмів захисту персональних даних, відповідно до Конституції України та Закону України «Про захист персональних даних».

У зв'язку з цим, доречно поставити перед дисертантом важливе дискусійне запитання: Чи не буде публічний характер такого реєстру (навіть частковий доступ) порушувати конституційно захищений принцип недоторканності права приватної власності та права на захист особистих даних, особливо в умовах відсутності остаточного рішення суду про відумерлість спадщини?

Викладені вище зауваження дискусійного характеру не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження Кочкадамяна Араїка Генриковича, оскільки не стосуються найбільш значних положень і висновків роботи. Вони можуть слугувати підґрунтям для дискусії в процесі захисту дисертації, а також напрямами майбутніх досліджень дисертанта.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам. Дисертація Кочкадамяна Араїка Генриковича на тему «Визнання спадщини відумерлою в порядку цивільного судочинства», подана на здобуття ступеня доктора філософії, за своїм змістом, одержаними науковими результатами, актуальністю, новизною та іншими ознаками є самостійною завершеною науковою роботою, що містить суттєві положення для розвитку науки цивільного процесуального права.

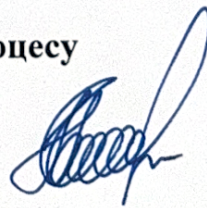
Дисертація на тему «Визнання спадщини відумерлою в порядку цивільного судочинства» за актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною значущістю здобутих результатів відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261 (зі змінами і доповненнями від 08 квітня 2025 р. № 426), наказу МОН України від 12 січня 2017 р. № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами від 31 травня 2019 р. № 759) і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії (постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, із змінами та доповненнями від 03 травня 2024 р. № 507), а її автор – Кочкадамян Араїк Генрикович – за результатами проведення публічного захисту заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент:

завідувач кафедри цивільного права та процесу

Національної академії внутрішніх справ

кандидат юридичних наук, доцент

Богдан КИРДАН

030115 С.